

भूमध्यसागरीय हवामान

राज्यसेवा व UPSC — सविस्तर One Day Revision

१. मूलभूत वैशिष्ट्ये

घटक	माहिती
हवामानाचा प्रकार	भूमध्यसागरीय हवामान
अक्षांशीय विस्तार	साधारण 30° ते 45° अक्षांश
स्थान	प्रामुख्याने खंडांच्या पश्चिम किनारी भागात
उन्हाळा	उष्ण, कोरडा व सूर्यप्रकाशयुक्त
हिवाळा	सौम्य, आर्द्र व पावसाळी
पर्जन्याचा मुख्य काळ	हिवाळा
उन्हाळ्यातील पर्जन्य	अत्यल्प
वार्षिक पर्जन्य	साधारण 35-75 सेमी
पर्जन्याचे स्वरूप	हिवाळ्यात चक्रीवादळांमुळे पाऊस
तापमान कक्षा	उन्हाळ्यात सामान्यतः 20°-30°C; हिवाळा सौम्य
कोरडा ऋतू	उन्हाळा
आर्द्र ऋतू	हिवाळा

२. जगातील वितरण

प्रदेश	देश/भाग
भूमध्य समुद्राभोवती	दक्षिण युरोप, उत्तर आफ्रिका, पश्चिम आशिया
उत्तर अमेरिका	कॅलिफोर्निया
दक्षिण अमेरिका	मध्य चिली
आफ्रिका	दक्षिण आफ्रिकेचा केप प्रदेश
ऑस्ट्रेलिया	दक्षिण-पश्चिम ऑस्ट्रेलिया

📌 लक्षात ठेवा

“भूमध्यसागरीय हवामान = पश्चिम किनारा + 30°-45° + कोरडा उन्हाळा + पावसाळी हिवाळा”

३. ऋतूनुसार हवामान

☀ उन्हाळा

सूर्यकिरणांची तीव्रता जास्त.

उपोष्णकटिबंधीय उच्च दाब पट्ट्याचा प्रभाव.

खाली उतरणाऱ्या हवेच्या प्रवाहामुळे ढगनिर्मिती कमी.

त्यामुळे उन्हाळा उष्ण व कोरडा.

आकाश सामान्यतः स्वच्छ असते.

☔ हिवाळा

सूर्याचा उभा किरणांचा पट्टा दक्षिणेकडे सरकतो.

पश्चिमी वाऱ्यांचा प्रभाव या प्रदेशावर येतो.

समशीतोष्ण चक्रीवादळे सक्रिय होतात.

त्यामुळे हिवाळ्यात पाऊस पडतो.

तापमान तुलनेने सौम्य राहते.

४. नैसर्गिक वनस्पती

वनस्पती	वैशिष्ट्य
सदाहरित झुडपे	वर्षभर हिरवी राहतात
माक्वी (Maquis)	भूमध्य प्रदेशातील दाट सदाहरित झुडपी वनस्पती
गारिग (Garrigue)	तुलनेने विरळ व कमी उंचीची झुडपे
कॉर्क ओक	भूमध्य प्रदेशात आढळणारे महत्त्वाचे वृक्ष
ऑलिव्ह	कोरड्या उन्हाळ्यास अनुकूल
पाइन	काही भागात आढळते
सुगंधी झुडपे	थायम, रोझमेरी इत्यादी

वनस्पतींचे अनुकूलन

पाने लहान व कठीण.

पानांवर मेणाचा थर.

मुळे खोलवर जाणारी.

बाष्पोत्सर्जन कमी करण्यासाठी पानांचा आकार लहान.

काही वनस्पतींना अग्निरोधक किंवा आगीनंतर पुनर्जन्माची क्षमता असते.

५. भूमध्यसागरीय शेती

भूमध्यसागरीय हवामानात फळबाग शेतीला विशेष महत्त्व आहे.

पीक	विशेष माहिती
ऑलिव्ह	प्रमुख व्यावसायिक पीक
द्राक्षे	मद्य व मनुका उत्पादनासाठी
संत्रे	महत्त्वाचे लिंबूवर्गीय फळ
लिंबू	बागायती पीक
अंजीर	कोरड्या हवामानास अनुकूल
गहू	हिवाळी पिक
बाली	काही भागांत लागवड
बदाम	भूमध्य प्रदेशातील महत्त्वाचे फळपीक

❁ विशेष शेती

ऑलिव्ह + द्राक्षे + लिंबूवर्गीय फळे = भूमध्यसागरीय शेतीचे वैशिष्ट्य

६. भूमध्यसागरीय हवामानाचे आर्थिक महत्त्व

फळबाग शेती विकसित होते.

ऑलिव्ह तेलाचे उत्पादन महत्त्वाचे.

द्राक्षांवर आधारित उद्योग विकसित होतात.

लिंबूवर्गीय फळांची निर्यात होते.

पर्यटनासाठी हवामान अनुकूल.

किनारी प्रदेशांमध्ये मत्स्यव्यवसायही महत्त्वाचा.

७. भूमध्यसागरीय हवामान व इतर हवामानांची तुलना

वैशिष्ट्य	भूमध्यसागरीय	विषुववृत्तीय	उष्णकटिबंधीय मान्सून
उन्हाळा	उष्ण व कोरडा	उष्ण व आर्द्र	उष्ण व आर्द्र
हिवाळा	सौम्य व पावसाळी	उष्ण व आर्द्र	तुलनेने कोरडा
पाऊस	हिवाळ्यात	वर्षभर	मुख्यतः उन्हाळ्यात
वनस्पती	सदाहरित झुडपे	दाट सदाहरित वन	मान्सून वन
प्रमुख शेती	ऑलिव्ह, द्राक्षे	उष्णकटिबंधीय पिके	तांदूळ, चहा इ.

MPSC/तलाठीसाठी अत्यंत महत्वाचे One-Liners

1. भूमध्यसागरीय हवामान हे खंडांच्या पश्चिम किनाऱ्यावर आढळते.
2. हे हवामान साधारण 30° ते 45° अक्षांशांमध्ये आढळते.
3. उष्ण व कोरडा उन्हाळा हे या हवामानाचे प्रमुख वैशिष्ट्य आहे.
4. सौम्य व पावसाळी हिवाळा हे दुसरे प्रमुख वैशिष्ट्य आहे.
5. भूमध्यसागरीय प्रदेशात हिवाळ्यात सर्वाधिक पाऊस पडतो.
6. उन्हाळ्यात उपोष्णकटिबंधीय उच्च दाब पट्टा प्रभावी असतो.
7. हिवाळ्यात पश्चिमी वाऱ्यांमुळे पर्जन्य मिळतो.
8. भूमध्यसागरीय हवामानात ऑलिव्ह हे प्रमुख पीक आहे.
9. द्राक्षे हे भूमध्यसागरीय प्रदेशातील महत्वाचे व्यावसायिक पीक आहे.
10. कॅलिफोर्निया हे भूमध्यसागरीय हवामानाचे उदाहरण आहे.
11. मध्य चिली हे दक्षिण अमेरिकेतील उदाहरण आहे.
12. केप प्रदेश हे दक्षिण आफ्रिकेतील उदाहरण आहे.
13. दक्षिण-पश्चिम ऑस्ट्रेलिया हे ऑस्ट्रेलियातील उदाहरण आहे.
14. भूमध्यसागरीय वनस्पतींमध्ये कठीण व सदाहरित पाने आढळतात.
15. माक्वी ही भूमध्य प्रदेशातील दाट सदाहरित झुडपी वनस्पती आहे.
16. गारिंग ही तुलनेने विरळ झुडपी वनस्पती आहे.
17. भूमध्यसागरीय शेतीमध्ये फळबाग शेतीला विशेष महत्त्व आहे.
18. ऑलिव्ह तेल, द्राक्षे व लिंबूवर्गीय फळे ही या प्रदेशाची प्रमुख कृषी उत्पादने आहेत.
19. उन्हाळ्यात कोरडे हवामान असल्यामुळे वनाग्नीचा धोका वाढू शकतो.
20. भूमध्यसागरीय हवामानाचा प्रदेश भूमध्य समुद्रापुरताच मर्यादित नाही.
21. कॅलिफोर्निया, मध्य चिली, केप प्रदेश आणि दक्षिण-पश्चिम ऑस्ट्रेलिया ही त्याची प्रमुख खंडाबाहेरील उदाहरणे आहेत.
22. हिवाळी पाऊस + उन्हाळी दुष्काळ हे या हवामानाचे परीक्षेतील सर्वात महत्वाचे सूत्र आहे.
23. भूमध्यसागरीय हवामानात हिवाळी गहू आणि उन्हाळ्यात फळबाग/द्राक्ष लागवड आढळू शकते.
24. या प्रदेशातील वनस्पतींमध्ये दुष्काळ सहन करण्याची क्षमता असते.
25. भूमध्यसागरीय हवामान भूमध्यसागरीय प्रकारच्या कृषी पद्धतीसाठी प्रसिद्ध आहे.

अतिरिक्त One-Liners

भूमध्यसागरीय हवामानाला 'कोरड्या उन्हाळ्याचे उपोष्णकटिबंधीय हवामान' (Dry Summer Subtropical) असेही म्हणतात.

स्थानिक वनस्पतींची नावे — कॅलिफोर्निया: चॅपरल; मध्य चिली: मॅटोरल; दक्षिण आफ्रिका: फिनबॉस; ऑस्ट्रेलिया: मॅली.

मिस्ट्रल — फ्रान्समधील थंड, कोरडा स्थानिक वारा; सिरोको — सहारातून येणारा उष्ण वारा.

पोर्तुगाल हा कॉर्क उत्पादनात आघाडीचा देश आहे.

भूमध्यसागरीय प्रदेशाला 'जगाची फळबाग' (Orchard of the World) असेही म्हटले जाते.

कॅलिफोर्नियातील नापा व्हॅली, मध्य चिली व केप प्रदेश हे प्रसिद्ध द्राक्ष/वाइन उत्पादक भाग आहेत.

उन्हाळ्यात उच्च दाब पट्टा (कोरडा), हिवाळ्यात पश्चिमी वारे (पावसाळी) — हवामानाचा मुख्य आधार.

भूमध्यसागरीय हवामान विषुववृत्तीय व मान्सून हवामानांपासून वेगळे — पाऊस हिवाळ्यात, उन्हाळा कोरडा.

स्मरणसूत्र: पश्चिम किनारा + 30° – 45° + कोरडा उन्हाळा + पावसाळी हिवाळा + ऑलिव्ह/द्राक्षे.